

Перспективи розвитку

судово-екологічної експертизи

Л. Г. Бордюгов

кандидат юридичних наук, заступник директора
Донецького науково-дослідного інституту судових експертиз

У праці висвітлюється питання необхідності розробки теорії судово-екологічної експертизи, проблеми її формування й перспективи розвитку.

Ключові слова: охорона навколишнього природного середовища, судово-екологічна експертиза, розробка теоретичних основ, спеціальні знання, предмет експертизи, об'єкт експертизи, завдання експертизи.

В работе освещаются вопросы необходимости разработки теории судебно-

экологической экспертизы, проблемы ее формирования и перспективы развития.

Ключевые слова: охрана окружающей природной среды, судебно-экологическая экспертиза, разработка теоретических основ, специальные знания, предмет экспертизы, объект экспертизы, задачи экспертизы.

In work questions of necessity of working out of the theory of judicial-ecological examination, a problem of its formation and development prospect are taken up.

Keywords: protection of surrounding environment, judicial-ecological examination, working out of the theoretical bases, special knowledge, an examination subject, object of examination, an examination problem.

У сучасних соціально-економічних умовах у процесі реформування правової системи нашої держави важливу роль відіграє підвищення якісного рівня експертного забезпечення правосуддя. З кожним роком роль судових експертиз істотно зростає не тільки в розкритті, розслідуванні й попередженні злочинів, у доказуванні в кримінальних справах, а й у цивільному, адміністративному та господарському судочинстві. Про це свідчать такі статистичні

дані: у 2005 р. судово-експертними установами Міністерства юстиції України було проведено 69721 судових експертиз та експертних досліджень, з них для судів – 11506; у 2009 р. судово-експертними установами Міністерства юстиції України було проведено 92889 судових експертиз та експертних досліджень, з них для судів – 13579. При цьому найбільша кількість проведених експертиз: криміналістичні – 28283 та інженерно-технічні – 18485 (2005 р.); криміналістичні – 47537 та інженерно-технічні – 19923 (2009 р.)^{*}.

На жаль, судово-екологічних експертиз проводиться дуже мало, хоча стан правопорушень у сфері екології свідчить про надзвичайно низьку ефективність заходів щодо попередження, розкриття й розслідування злочинів такого виду.

Охорона навколишнього природного середовища – одна з найактуальніших проблем сучасної України. Науково-технічний прогрес і посилення антропогенного тиску на природне середовище неминуче призводять до загострення екологічної ситуації: виснажуються запаси природних ресурсів, забруднюється природне середовище, що вкрай негативно впливає на умови життя й, отже, на здоров'я людей, загострюється економічна і політична боротьба за сировинні ринки.

Ф. Енгельс ще у XIX ст. дуже точно зазначив, що не всі перемоги над природою приносять нам користь. «За кожну таку перемогу вона нам мстить. Кожна із цих перемог має, щоправда, у першу чергу, ті наслідки, на які ми розраховували, але, в другу й третю чергу, зовсім інші, непередбачені наслідки, які дуже часто знищують значення перших» [1, с. 495-496].

Так, згідно з даними Міністерства надзвичайних ситуацій за 9 місяців 2010 р. в Україні виникло 194 надзвичайних си-

туацій, з них: техногенного характеру – 109, природного характеру – 85. Внаслідок цих надзвичайних ситуацій загинуло 246 осіб та 558 осіб постраждало [2].

На фоні загострення екологічної ситуації зростає вірогідність скоєння злочинів у сфері охорони природи. При цьому вони можуть приймати складні витончені форми. Тому виникає необхідність вдосконалення криміналістичних методів розкриття і профілактики таких злочинів. Зокрема, актуальним стає питання розробки методик та іншого інструментарію судово-екологічної експертизи, виділення цього виду експертної діяльності в самостійну специфічну дисципліну.

Аналіз слідчої і судової практики показує, що збирання і дослідження доказів при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог екологічного законодавства, неможливі без використання спеціальних знань в галузі екології, біології, хімії та інших наук.

Екологічні злочини залежно від предмета та об'єкта посягання відбуваються в галузях:

- використання природних ресурсів: земельних, водних, лісових, гірничих, у сфері використання і охорони атмосфери;
- охорони навколишнього природного середовища: порушення природоохоронних вимог на стадії прийняття рішень і в процесі здійснення господарської діяльності, порушення вимог охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду, курортних, лікувально-оздоровчих рекреаційних зон та інших територій, що підлягають особливій охороні;
- екологічної безпеки: невиконання заходів щодо попередження виникнення та ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій, порушення вимог екологічної безпеки у процесі здійснення певних видів діяльності.

Екологічна політика нашої держави формується на різних рівнях, при цьому

^{*} З аналізу підсумків експертної роботи науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України за 2005 та 2009 рр.

визначальними є міждержавний та регіональний рівні. Ставлення держави до екологічних проблем викладені у Конституції України та в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Згідно зі ст.16 Конституції України, обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки та підтримка екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу [3].

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає: пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності; гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та ін. [4, с. 8-9]

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлює перелік екологічних правопорушень (ст. 68), до яких віднесені: порушення прав громадян на екологічно-безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших шкідливих впливів на довкілля; невжиття заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварії та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; порушення природоохоронних вимог під час зберігання, транспортування, використання, знешкодження та захоронен-

ня хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних і радіоактивних речовин, виробничих, побутових та інших видів відходів; відмова від надання своєчасної повної та достовірної інформації про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення та деякі інші [4, с. 44-45].

Вчинення зазначених правопорушень є підставою для застосування заходів адміністративної, кримінальної та майнової відповідальності відповідно до чинного законодавства, яке визначає склад екологічних правопорушень і кримінальних екологічних злочинів і вжиття до винних заходів державно-правового примусу (адміністративних стягнень та кримінально-правових покарань) [5, с. 75-76].

На сьогодні проблема екологічної злочинності у всіх країнах світу, незалежно від їхнього географічного розташування, викликає необхідність залучення все більшої уваги та дій правоохоронних органів для організації боротьби з таким видом злочинів. Головною ознакою екологічного злочину, яка відрізняє його від інших злочинів, є його екологічна спрямованість.

Екологічним злочинам присвячено розділ VIII «Злочини проти довкілля» Особливої частини Кримінального кодексу України, який передбачає 19 складів злочинів (ст. ст. 236-254). Крім того, кримінальний кодекс України містить суміжні з екологічними склади злочинів, такі, як незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265), порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274). Екологічна галузь у цьому випадку виступає як додатковий об'єкт злочину [6].

Специфіка сфери здійснення екологічних злочинів визначає високу значимість спеціальних знань для ефективного їхнього розслідування, а також обумовлює широкий спектр необхідних навичок щодо застосування таких знань [7, с. 31].

Успішне розслідування екологічних злочинів значною мірою залежить від правильного, своєчасного, всебічного і якісного використання спеціальних знань судового експерта-еколога [8, с. 90].

Судово-екологічна експертиза, як і будь-який клас (рід, вид) судової експертизи, ґрунтується на певних наукових основах – теоретичних і методичних положеннях. Її зміст та деякі загально-методичні положення знайшли відображення в спеціальній літературі, в наукових розробках Донецького НДІ судових експертиз, отримують визнання в експертній, слідчій і судовій практиці. Однак багато її положень (вчення про предмет, об'єкт, завдання, методи та ін.) ще вимагають заглибленого й систематизованого теоретичного обґрунтування і розвитку.

На нашу думку, в межах класу судово-екологічної експертизи слід виділити наступні роди:

- судова експертиза екологічного стану довкілля;
- судова експертиза впливу суб'єкта господарювання на навколишнє середовище;
- судова експертиза дослідження обставин екологічного правопорушення;
- судова експертиза дослідження технологічних, технічних, організаційних та інших причин, умов виникнення екологічного правопорушення та його наслідків.

На підставі досвіду проведення судово-екологічних експертиз пропонується останній у зазначеному переліку рід експертиз поділити на такі види: еколого-технічна, еколого-технологічна та ін.

До судової експертизи екологічного стану довкілля, як роду судової експертизи, доцільно віднести такі види: судова експертиза екологічного стану ґрунто-геологічних об'єктів; судова експертиза екологічного стану біогеоценозів; судова експертиза екологічного стану водних

об'єктів; судова експертиза екологічного стану атмосферного повітря, судова експертиза радіаційної обстановки і т. ін.

Що стосується інших родів, то слід зазначити, що деякі дослідження, пов'язані з встановленням фактів екологічних правопорушень, проводяться у даний час у межах традиційних судових експертиз, а саме: судово-хімічних, біологічних та ін. На нашу думку, в процесі накопичення теоретичного і практичного матеріалу, у зв'язку зі збільшенням звернень правоохоронних органів до судово-експертних установ, та з урахуванням формування теоретичних і методичних засад всього класу судово-екологічних експертиз, акцент повинен ставитись саме на судово-екологічні експертизи.

Таким чином, зазначена вище класифікація досить умовна та безумовно буде змінюватись у ході розвитку, як теорії, так і практики судової експертизи. Класифікацію видів судово-екологічних експертиз важко пропонувати, доки не буде накопичено достатнього фактичного матеріалу. Тому класифікація судово-екологічної експертизи продовжує вдосконалюватись відповідно до розвитку цього класу судових експертиз у межах родів та видів.

Розробка ключових категорій судово-екологічної експертизи, тобто визначення її об'єкта, предмета, кола розв'язуваних завдань, відіграє важливу роль у визначенні її місця в системі судових експертиз та в подальшій розробці її теоретичних засад.

Перераховані проблеми знайдуть своє вирішення у процесі накопичення емпіричного досвіду проведення судово-екологічних експертиз. Однак і на ранніх етапах розвитку необхідне формування системи загальних понять, а також розробка єдиної концепції судово-екологічної експертизи для створення її теоретичних основ, зокрема, у сфері підготовки, призначення й проведення спе-

ціальних досліджень при розслідуванні екологічних злочинів, на основі вивчення генезису й сучасного стану наукових концепцій судових експертних досліджень; істотного відновлення ряду теоретичних і методичних положень судових експертиз, покликаних сприяти якісному розслідуванню екологічних злочинів.

Створення нового самостійного класу судової експертизи обумовлено не суб'єктивним бажанням того або іншого дослідника, а зростаючим значенням певного типу досліджень для судово-слідчої практики. Спочатку такі дослідження проводяться в межах вже існуючих видів та родів експертиз [9, с. 7-10], потім створюються спеціальні експертні методи дослідження, проводиться їх впровадження в експертну практику. У результаті цього виникає й розвивається новий вид (рід) експертизи. Разом з тим, з'являється необхідність розробки відповідних теоретичних і практичних проблем [10, с. 121], формулюються специфічні, тільки для цієї експертної діяльності своєрідні завдання, розподіляється інструментарій [11, с. 46].

Виходячи з цього, доцільно провести, спираючись на загальну теорію судової експертизи, дослідження питань, що стосуються судово-екологічної експертизи, приблизно за такою схемою:

- дослідження проблеми забруднення навколишнього природного середовища підприємствами з екологічно й потенційно небезпечним виробництвом;
- аналіз екологічних правопорушень (злочинів) на промислових об'єктах;
- обґрунтування актуальності розвитку судово-екологічної експертизи, виділення в ній окремих родів (видів і підвидів) й створення концепції її теорії;
- розробка методології судово-екологічної експертизи;
- розробка понятійного апарату експертизи, який вживається при призначенні,

проведенні судово-екологічних експертиз і використанні їх результатів суб'єктами судочинства.

Формування та розвиток судово-екологічної експертизи як самостійного класу експертних досліджень є науково-обґрунтованим та має практичну значимість. Проведення судово-екологічних досліджень налагоджено в багатьох країнах, наприклад у Нідерландах, Великобританії, Німеччині, Росії [12, с. 174].

Оскільки теорія судово-екологічної експертизи тісно пов'язана із судовою експертологією, є всі підстави при розробці її понятійного апарату використовувати визначення або методологічні підходи, розроблені судовою експертологією, як науковою дисципліною.

У Словнику основних термінів судової експертизи предмет судової експертизи визначається як фактичні дані (факти, обставини), що встановлюються на основі спеціальних знань та дослідженні матеріалів справи [13, с. 60].

З огляду на це, предметом судово-екологічної експертизи є фактичні дані (факти, обставини), які встановлюються в процесі вивчення матеріалів кримінальної, цивільної, адміністративної чи господарської справи на основі спеціальних знань у галузі екології та деяких прикладних наук, і які містять сукупності даних про порушення у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки.

Також з огляду на визначення поняття об'єкта судової експертизи, наданого у Словнику основних термінів судової експертизи [13, с. 53], з урахуванням подальшого розвитку науки судової експертології та розвитку процесуального законодавства, надається таке визначення поняття об'єкта судово-екологічної експертизи:

Об'єктами судово-екологічної експертизи є матеріальні і матеріалізовані дже-

рела інформації, які містять фактичні дані про обставини порушення щодо використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки і які визначені процесуальним законодавством та закріплені в матеріалах справи і надані експерту органом, що призначив експертизу, для дослідження з метою вирішення поставлених питань і встановлення фактів, які входять у предмет судово-екологічної експертизи.

Такими джерелами інформації можуть бути: документи, що фіксують призначення, технічний стан, експлуатаційні характеристики технічних споруд та пристосувань, їх відповідність вимогам охорони навколишнього середовища; природні ресурси (вода, повітря, ґрунт і т. ін.), а також об'єкти рослинного і тваринного походження, на які вплинуло забруднення; хімічні речовини, промислові, побутові відходи, які стали засобом забруднення водойм та повітря (продукти хімічного розпаду, шкідливі хімікати, гербіциди і т. ін.); технічні споруди та пристосування, призначені для забезпечення охорони навколишнього природного середовища; а також інші обставини події, що викладені в наданих матеріалах справи, сукупність яких дає судовому експерту-екологу можливість після досліджень дати вичерпні відповіді на поставлені перед ним питання.

З урахуванням сучасних наукових розробок у галузі судово-екологічної експертизи найбільш типові завдання судово-екологічної експертизи можна об'єднати в такі групи:

- визначення виду й місця розташування джерела негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище;
- визначення характеристики негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище в часі та просторі;

- встановлення механізму негативного антропогенного впливу (механізму виникнення надзвичайної екологічної події);

- встановлення невідповідностей екологічного характеру у проектах техніко-економічних розрахунків і техніко-економічних обґрунтувань будівництва (реконструкції) і планування певного об'єкта;

- встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства та умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів, з діями (бездіяльністю) спеціально уповноважених осіб в галузі охорони навколишнього середовища й природокористування, які сприяли заподіянню шкоди здоров'ю людини (смерті людини) або призвели до інших тяжких наслідків;

- визначення причин та умов, які сприяли злочинним порушенням правил охорони навколишнього природного середовища [14, с. 51; 15, с. 125], а також причинно-наслідкових зв'язків між діями спеціально уповноважених осіб у галузі охорони навколишнього природного середовища і природокористування та наслідками, що настали.

Визначення предмета і завдань судово-екологічної експертизи дозволяє:

- відмежувати судово-екологічну експертизу від інших суміжних класів та родів судових експертиз, наприклад, біологічної, ґрунтознавчої, гірничотехнічної, пожежно-технічної та ін.;

- окреслити природу спеціальних знань судового експерта-еколога;

- розробити методи і методики дослідження, алгоритми рішення окремих завдань;

- включити судово-екологічну експертизу до структури окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями екологічного законодавства.

При подальшій науковій розробці проблем судово-екологічної експертизи не-

обхідно створити загальну автоматизовану інформаційно-пошукову систему, у якій доцільно об'єднати всю інформацію, що характеризує:

- предмет судово-екологічної експертизи як класу;
- завдання судово-екологічної експертизи;
- об'єкти судово-екологічної експертизи з детальною систематизацією загальних та окремих ознак;
- системи методів та методик дослідження об'єктів судово-екологічної експертизи.

При цьому така інформація повинна характеризувати зазначені категорії як всього класу судово-екологічної експертизи, так і окремих її родів та видів.

Розробка ключових категорій судово-екологічної експертизи, тобто поняття її об'єкта, предмета, кола розв'язуваних завдань, відіграє важливу роль у визначенні її місця в системі судових експертиз та в подальшій розробці її теоретичних засад.

З урахуванням всього зазначеного, надається таке визначення: судово-екологічна експертиза – це процесуальна дія, сутність якої складається у спеціальному дослідженні, яке спрямоване на встановлення пов'язаних з порушеннями вимог екологічного законодавства обставин і фактів про екологічну подію, що призвела до загибелі людей, заподіяння шкоди їхньому здоров'ю, значних матеріальних збитків, забрудненню навколишнього природного середовища, а також до інших тяжких наслідків, і яке проведене в передбаченому процесуальним законом порядку обізнаними у галузі екології та деяких прикладних науках особами за дорученням органу, що проводить розслідування, чи суду з метою встановлення фактичних даних, які у формі висновку судового експерта можуть стати доказом для встановлення істини у кримінальній, цивільній, адміністративній чи господарській справі [15, с. 124].

Розробка теоретичних засад судово-екологічної експертизи важливе, але не єдине завдання на шляху формування та розвитку такого класу судової експертизи. Важливу роль відіграє розробка її методичних основ.

Оскільки судово-екологічна експертиза є новим напрямком експертних досліджень, вона повинна пройти певний шлях свого становлення й належного нормативного та методичного оформлення. Цей період пов'язаний з накопиченням, усвідомленням та аналізом теоретичного й емпіричного матеріалу для розробки експертних методик, програм підготовки експертів, організації підготовки й атестації судових експертів у межах системи судово-експертних установ Міністерства юстиції України. Тільки виконання повного комплексу відповідних заходів у цьому напрямку дозволить сформувати в державних судово-експертних установах Міністерства юстиції України необхідні експертні підрозділи судово-екологічних експертиз, результати діяльності яких будуть повністю відповідати принципам законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Література

1. *Ф. Энгельс. Диалектика природы* // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. Издание второе. Т. 20. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. – С. 343-626.
2. Довідкові дані щодо кількості надзвичайних ситуацій в Україні на 01.10.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua>
3. *Конституція України*. – Луганськ: Тандем-плюс, 2005. – 48 с.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»// Екологічне законодавство України: Зб. нормат. Актів / Відп. ред. І. О. Заець. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 7-47.
5. *Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб* / В. І. Андрейцев. – К.: Знання-Прес, 2002. – 332 с.
6. Уголовный кодекс Украины (с изм. и доп. по состоянию на 1 июля 2005 г.). – Х.: Одиссей, 2005. – 256 с.
7. *Лапин А. В. Использование специальных познаний при расследовании экологических преступлений* / А. В. Лапин // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – Минск: Беларусь, 1989. – Вып. 8. – С. 30-41.
8. *Рузметов С. А. Современные проблемы использования специальных знаний при расследовании экологических преступлений* / С. А. Рузметов // Вестник криминалистики. – М.: Спарк, 2005. – Вып. 3 (15). – С. 90-92.
9. *Россинская Е. Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве* / Е. Р. Россинская // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 7-10.
10. *Мирский Д. Я. Предмет, объекты и задачи судебной фототехнической экспертизы* / Д. Я. Мирский, Ю. А. Горинов, А. В. Фефилатьев // Вопросы теории судебной экспертизы: сб. науч. тр. – М.: ВНИИСЭ, 1977. – Вып. 31. – С. 121-141.
11. *Россинская Е. Р. Современные проблемы судебных экспертиз и подготовки экспертных кадров* / Е. Р. Россинская // Теория та практика судової експертизи і криміналістики: зб. мат. міжнарод. наук.-практ. конф. / Міністерство юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса, Академія правових наук України, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого; Ред. колегія: М. Л. Цимбал, М. І. Панов, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. – Харків: Право, 2002. – Вип. 2. – С. 42-47.
12. *Омельянюк Г. Г. Перспективы развития судебно-экологической экспертизы в России* / Г. Г. Омельянюк, М. В. Никулина // Современное состояние и перспективы развития новых направлений судебных экспертиз в России и за рубежом. Мат. междунаучно-практ. конференции (Калининград, 23 – 24 апреля 2003 г.). – Калининград, 2003. – С. 174-177.
13. *Словарь основных терминов судебных экспертиз* / засл. деятель науки РСФСР, докт. юрид. наук, проф. А. И. Винберг, докт. юрид. наук А. Р. Шляхов, докт. юрид. наук А. А. Эйсман. – М.: ВНИИСЭ, 1980. – 92 с.
14. *Омельянюк Г. Г. Проблемы производства судебно-экологической экспертизы: Методические основы судебных экспертиз* / Г. Г. Омельянюк // Криминалистические средства и методы в раскрытии и расследовании преступлений: мат. 3-й Всероссийской научно-практ. конференции по криминалистике и судебной экспертизе, 15-17 марта 2006 г.: в 2-х т. – М.: ЭКЦ МВД России, 2006. – Т. 2. – С. 124-128.
15. *Бордюгов Л. Г. Судово-екологічна експертиза: теоретичні аспекти* / Л. Г. Бордюгов // Вісник Академії адвокатури України. – 2008. – Вип. 12. – С. 124-126.